

J E L S Z Ó É S M I T H O S Z

(Az alább közölt érdekes tanulmányban az úgynevezett »második« erdélyi irónemzedék nevében szólal meg valaki, s veszi kritikai bonckés alá az előtte járó nemzedék eszmevilágát. Szándéka csupa tagadás. A nemzedéki elosztódást könnyen kereső mai gondolatjárásban mintha akarva építené és őrizné a válaszfalakat. De nem a kész és ellenállhatatlan új sugárzik itt elő s vonja homályba a mögötte maradót. Még a vágyképe se született meg az újról: csupán a jövő szelencéjébe zárt »ismeretlen« nevében harcol. De cikke eszmekeltő, gazdag vita-anyagot tár föl, s kihívja a hozzászólást. Jövő számban a kérdésre visszatérünk. – A Szerkesztő.)

„AZ ÚJ BORT ÚJ TÖMLŐKBE KELL TÖLTENI”. MÁRK, 3, 22.

Egy jelszó tartalmát és erejét a hívők hite adja meg. Ezzel csak az az általános szabály teljesül, mely szerint a szavak nem szükségképeni jelentéssel bíró alakulatok (mert akkor a fogalommal volnának egyenlők), hanem a tartalmat, a jelentést mi kölcsönözzük nekik. A jelszó is olyan szó, mint a többiek. Miért volna tehát kivétel?

A jelszóhoz természetesen mindig kapcsolódik valami mithikus velejáró. Az a szó, hogy »dugó« kevés emberben ébreszt lelkes érzéseket mindaddig, amíg a borvizes üveg elzárásáról van szó. De ha ugyanezt a szót tízezerfőnyi közönség üvölti labdarugómérkőzés közben ilyenformán: »Dugóóó!!...« – azt akarván ezzel jelezni, hogy a labda az ellenfél hálójába jutott – a szó tartalma és ereje lényegesen megváltozott és az emberek ezreit olvasztja össze valami közös mámorban! Ha a háború előtt azt mondták valakire: »erdélyi«, ez jelenthetett némi néprajzi különöséget, egy csöpp iróniát, holmi nyugtalanságot az illető szellemi berendezése tekintetében. A főhatalomváltással azonban a szóhoz egészen más jelentések társultak, a legsilányabb honfibútól kezdve egészen a legmagasabbra fokozott megbecsülésig, míg bizonyos körülmények folytán egy-két ember szemében szinte megbélyegző jelentésűvé változott.

A jelszavak előnye és veszedelme ez a mithikus elem. Egy közönséges szó, különösen ha tárgyi jelentése van, könnyen ellenáll a fogalmi átalakulás morzsoló erejének s a változás legalább is csak hosszú idő elteltével mutatkozik meg érezhető módon. A jelszó azonban azzal a mithoszi elemmel együtt áll vagy bukik, ami tulajdonképen vett tartalmát alkotja.

A közönséges szavakkal ellentétben a jelszó fogalmi jelentése csekély. Tartalmának legnagyobb részét érzelmekből és a tudat határát alighogy elért, többé-kevésbé zavaros képzetekből meríti. A jelszót kimondó ember azért érez nyugtalanító lelkesedést, mert nem az elme ellenőrző és bíráló működésével fordul egy fogalom felé, hanem átadja magát az ösztön kormányozhatatlan árjának. A jelszót tehát nem a kifejezni kívánt fogalom tárgyi igazsága avatja mozgató erővé, hanem a hozzátársuló, rendszerint jogosulatlan képzetek, amelyek alkalmazását és használatát megkönnyítik. A veszedelem éppen abban áll, hogy ezeknek az ösztönös képzeteknek szétfoszlása magát a jelszót semmisíti meg. Az ember egy reggel felébred és azt, akivel tegnap este még titokzatos láztól borzongva feküdt le, üres és jelentéktelen anyaghalmaznak ismeri fel. Ebben a pillanatban a jelszó, vagy a mithosz megsemmisült mint élő és alkotó erő. Egykori működését csak korállszirtek módjára felhalmozott anyagtorlászain lehet mérni, melyek annyiban is hasonlítanak a valódi korállszirtekhez, hogy akadályozzák a hajózást és gyűrűik között tóként csendes a tengervíz.

Az irodalomtörténet bizonyos tekintetben szintén a jelszavak (és ami ezzel egyenlő értékű: a mithoszok) története. Az egymást leváltó mozgalmi lendületek forrongásában alakul ki a mű, ami megmarad és születik, meg az is, ami elvész. A tegnapi jelszó eloszlik, hogy átadja helyét egy másnak, az újnak, ami tévesnek és meghaladottnak jelenti ki az előzőt. Pedig nincs teljesen igaza. A mithoszt csak akkor érthetjük meg valójában, ha saját korába helyezzük vissza. Ám az is igaz, hogy az egykori jelszó valódi értékét mégis csak az szabja meg, hogy saját korában is mennyi köze volt a tárgyi igazsághoz.

A főhatalom változását követő időben kifejlődő magyar irodalom, vagy legalább is annak egy része szintén kitermelt egy jelszót, ami a mithosz minden ismertetőjelét magán viselte. Ez a jelszó a transzilvánizmus. Noha nem volt általánosan elfogadott, hiszen meglehetősen zárt területre szorítkozott, mégis erős visszhangot vert. De az ellene indított támadások nem érinthették lényegét. Mert mindaddig, amíg élnek, hatónak és tevékenynek *látszott*, csakugyan az is volt. Szinte jogosultnak tetszhetik tehát a transzilvánizmust hirdető nemzedék egyik kiváló közírójának csak nemrégiben tett nyilatkozata, amely ezt a nemzedéket az Ady-nemzedékkel szembeállítva, a következőket mondotta: »A mi nemzedékünk, bevalljuk, soványabb tarsollyal érkezett. Mi csak a transzilvánizmust tudtuk meghirdetni...«

Ez a kijelentés, minden szerénysége ellenére is, a transzilvánizmus jelszavát egyenlő értékűnek állítja az Ady-nemzedék sajátos mithoszával. Vagyis alkalmasnak tartja arra, hogy a régi s talán már elavult mozgási elvet újjal, azaz önmagával helyettesítse. Az állítás határozottsága az elmét mindig önkéntelen vizsgálódásra készíti, mert a határozott állítások mögött még a tudományban is rendszerint határozatlan tények, vagy határozatlan elméletek húzódnak meg.

Az új jelszó és a vele kapcsolatban kifejlődő új mithosz jellegzetes sajátossága, hogy közvetlen előzőjét mereven megtagadja. Az irodalmi transzilvánizmus sem tett másként. Eleinte (1925-ben, a transzilvánizmus első elvi csatározásai idején) még saját létrejöttét sem tudta a folyamatos fejlődésbe illeszteni. Szinte úgy tetszett mintha valami új, eddig nem ismert eszme hozná mozgásba az írók képzeletét, vagy mintha évtizedek óta alvó gondolat ébredne fel újra a történelem érintése folytán. Az új vagy megújult gondolat e titokzatos tulajdonsága kitűnően megfelelt a mithosz követelményeinek. Nem csoda hát, ha a transzilvánizmust a megszokás későbbi s ezzel a tulajdonságával együtt emlegette, noha a pártatlan vizsgálat nem sokkal ezután kimutatta a szellemi ősnemzés elméletének tarthatatlanságát.

»Az erdélyi literatura lokális kiterjedése az ú.n. „modern magyar irodalom”-nak. Ez a gyors kivirágzás az Ady körül csoportosult irodalmi korszak szellemi televényéből sarjadzott ki. Az új erdélyieknek a modern magyar irodalom ízlés és formavilága adta az indítást.« (Tolnai Gábor, 1933.) Ez az egy mondat – aminek igazságában nehéz volna kételkedni – körülbelül el is intézhette volna a transzilvánizmus újdonságának kérdését. A jelszó fogalmi tartalmának csekélysége miatt azonban ez a megállapítás nem csökkenthette a hívők hitének biztonságát. A transzilvánizmus valója nyugodtan azt hihette, hogy újat és *többet* ad (legalább is Erdély területén), mint az őt megelőző irodalmi korszak.

A veszély talán nem is a jelszót először kimondók módszerében rejtett. Ezek többé-kevésbé ismerték az irodalom egész kiterjedését s kellő módon számot adtak maguknak az új jelszó és mithosz hatáiról. De az irodalmi félműveltek száján ez a jelszó holmi titokzatos varázsigévé, valódi szellemi babonává silányult, ami a »transzilván« gondolkodót értelmetlen, ha nem is érthetetlen büszkeséggel töltötte el. Pedig Kuncz Aladár 1926-ban, tehát a transzilvánizmus elméleti kialakulása idején egészen pontosan és megvesztegető világossággal állapítja meg az erdélyi irodalom helyzetét. A líráról beszél, mert Áprily verskötetéhez ír bevezetőt »Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és a holnaposok nélkül a mai erdélyi líra el sem képzelhető... A modern erdélyi vers sem a versek hangszerelésében és színezésében, sem a rímek, gondolatrítmusok és szimbólikus megérzékítések használatában semmi olyan újat nem hozott, amely a magyarországi modern lírához képest akár a műforma, akár a lírai szemlélet terén epochális fordulatot jelentett volna... Az erdélyi lírát tehát nem szabad úgy felfognunk, mintha az a háború előtt meginduló új magyar lírával szemben egy újabb mozzanatot, egy újabb előrelépést jelentene. Ezt a két költészetet nem lehet egymással szembeállítani, egyiket a másik előnyére, vagy hátrányára kijátszani. Egy és ugyanazon költészetről van szó tulajdonképpen, egy közös lírai vegetációról, amelynek együttes fejlődését politikai, tehát irodalmi szempontból külső akadályok akasztották meg...«

A líráról, mint egységről szóló megállapítást azt hiszem joggal ki-

terjeszthetjük az egész irodalomra, mint egységre. Persze, ne feledjük el, hogy Kuncz Aladár is, Tolnai Gábor is az irodalomról, a művekről beszélnek, tehát egy rejtett eszmeáramlat külsőleg is megnyilatkozó jegyeiről. Mi pedig nem magát az irodalmat vizsgáljuk, hanem éppen azt az irodalom mögött lezajló folyamatot, ami ezeknek a műveknek oka, vagy legalább is ösztönzője. De vajjon, ha a külsőleg is észrevehető jegyekben nem nyilatkozik meg a háttérben rejlő ok, jogunk van-e még mindig feltételezni egy ilyen ok valóságos jelenlétét. Vagy ha ez az ok a művekben, mint külső jegyekben egy bizonyos, talán már máshonnan ismert módon nyilatkozik meg, jogunk van-e ezt az okot eredetinek és minden mástól függetlennek feltüntetni? Én azt hiszem, hogy nem.

Joggal vethetné azonban szememre valaki, hogy az irodalomtól függetlenül a transzilvánizmus más megjelenési formáiban még mindig új és igaz lehet. Sajnos, a kérdés mélyebb vizsgálatát ugyanazok a politikai okok gátolják ma is, mint amelyek annakidején a transzilvánizmust arra kényszerítették, hogy szinte kizárólagosan irodalmi téren nyilatkozzék meg. De ha a transzilvánizmus valami általános szellemi, sőt történeti jelenség, akkor az irodalomban is meg kell, vagy meg kellett mutatkoznia. És létezésének, vagy nem-létének irodalmi bizonyítéka minden más jelenségre is egyformán vonatkoztatható.

Az erdélyi irodalom szellemi gyökereinek feltárása természetesen nem jelent értékítéletet. Éppen így nem érintheti a transzilvánizmus érvényét az, ha rokonságot állapítanánk meg közte és valami más szellemi mozgalom között. A transzilvánizmus jelszavának érvénye nem a hirdetett gondolat tárgyi igazságában rejlett, hanem azokban a tulajdonságokban, amelyek a mithosz ismertetőjegyeit alkotják. Tehát ha elegendő hívót szerzett magának és ha folytonosságát biztosítani tudta, akkor önmagában véve lehetett hamis, lehetett téves, jelentőséget azonban mégis csak az adott neki, hogy valóznak tartották és hittek benne.

A tévedés épúgy lehet remekművek szülőanyja, mint az igazság. Dante kozmológiai és földrajzi tudásának hiányossága nem befolyásolja az Isteni Színjáték remekmű voltát. Épígy lehet a transzilvánizmus esetleg téves anélkül, hogy a sodrában kialakuló, vagy kialakult irodalmi mű maga is elvetendő volna. Maga a mű csak részben tartalmazza annak a jelszónak jegyeit, amelynek érvényességi körében született. A jelszó legfeljebb csak mint felbujtó erő szerepel, ami alkotásra indít. Maga a mű azonban már a művészet törvényeinek engedelmessékedik. Az igazi műalkotás! Mert a fércműben csak a jelszó kavicsa zörög.

Ha sikerülne is esetleg kimutatnom, hogy a transzilvánizmus mai szemmel nézve agyrém, ez sem történeti jelentőségét nem csökkentené (noha ugyanakkor az irodalmi jelenségek közül az irodalomtörténetiek közé utalná), sem íróinak, vagy műveiknek értékelésében nem okozna változást (noha a szempontnak a művészi felé való eltolásával szigorubb megítélést vonna maga után).

Mégis a mithosz csak akkor remélhet kegyelmet az utókor részéről és csak akkor hathat saját életén túl is, ha köze volt az igazsághoz.

A transzilvánizmus megítélésénél nagy nehézséget okoz az a körülmény, hogy – mithosz-voltának megfelelően – tárgyi tartalmát alig lehetett meghatározni. A kérdést legélesebben 1924. és 1930. között vitatták és az akkori idők majdnem minden nevesebb személyisége megszólalt vele kapcsolatban. Az egykori cikkek és tanulmányok átlapozása után azonban önkéntelenül is hiányérzet támad bennünk. Az az érzésünk, hogy a transzilvánizmus minden íróban vagy gondolkodóban más és más alakot öltött s más és más módon igyekezett létezésének tanújelét adni. Ostobaság volna azonban ezt a bizonytalanságot a transzilvánizmus rovására írni. A tiszta matematikát és az ezen alapuló, vagy ezzel összefüggő tudományokat kivéve minden elmélet hajlamos arra, hogy hirdetőjének egyéni nézetei, sőt vágyai szerint módosuljon. A transzilvánizmus felfedezői és hirdetői szerint azonban ők nem elméletet, hanem tényeket közöltek. Persze némi mehökkentő zavar támadt közöttük, mikor egyikük tényei sehogyanszem akartak a másik tényeihez igazodni. A kezdeti lendület és lelkesültség felismerhetetlenné tette számukra azt az egyszerű és ma már vitathatatlan valóságot, hogy egy jelszót hangoztattak, egy mithoszt hirdettek, aminek hatékonyságát, vagy érvényét (az adott pillanatban) kevésbé befolyásolhatták a valóság elemei. A későbbi szemlélő már természetesen nem ugyanabban a légkörben él és így önkéntelenül is a számára egyedül felfogható fogalmi alapvetést keresi a varázsmondások mögött. Ha pedig nem találja, vagy nagyon szegényesnek találja, hajlandó volna gondolkodás nélkül a jelszó számláját megterhelni a fogalmi zavarral, holott e zavar jelenléte magától értetődik.

Bizonyos alapelvekben, vagy helyesebben talán egy bizonyos alapelvben mégis megegyeztek a transzilvánizmus hirdetői. Ez az úgynevezett »erdélyi liberális szellem«, ami mindig valami haladó jelleget adott az Erdélyben lejátszódó szellemi eseményeknek, ami világosabbá tette az erdélyi írók látását, ami a Nyugattal szorosabb kapcsolatba hozta az itt kifejlődő irodalmat.

Első pillanatban csakugyan megvesztegetően hangzik ez a tétel. Van is benne valami olyan igazság, amit az erdélyi magyar önkéntelenül is érez, ha összehasonlítja magát Erdélyen kívüliekkel. A kérdés azonban az, hogy vajjon csakugyan létezik ilyen liberális szellem? Ennek a kérdésnek tüzetes bizonyítására még senkisémm vállalkozott és még senkisémm hozott fel olyan megcáfolhatatlan érveket, amelyek kétségtelenül igazolnák létezését. Igaz, hogy az ellenkezőjét sem bizonyította még be senki (s ez a cikk sem akar erre vállalkozni). A pártatlan vizsgáló tehát kénytelen az óvatos közömbösség álláspontjára helyezkedni, ami persze egyértelmű az állított igazság pillanatnyi értéktelenségével.

És ha csakugyan létezik ez a »liberális szellem«? Úgy hiszem, akkor sem jelent túlságosan sokat. Ez még mindig csak egy viszony kife-

jezése, aminek való értéke igen kicsi törtszám lehet. Hiszen mi is áll itt egymással szemben? Az »erdélyi« magyar irodalom a »magyarországi« magyar irodalommal. Alig hiszem, hogy a transzilvánizmussal egykorú magyarországi irodalom műveivel ne lehessen bizonyítani a liberális szellem ottani létezését is. (Az erdélyi irodalom ezen a téren legfeljebb a »hivatalos« magyar irodalommal szemben beszélhet előnyről.) Ha pedig ezt be lehet bizonyítani, akkor semmi okunk sincs a transzilvánizmus irodalmi fontosságát túlbecsülni. Talán mégis inkább Kuncz Aladárnak van igaza, aki szerint az erdélyi irodalom (vagy szerintünk a transzilvánizmus) nem jelentett »epochális fordulatot«. Ha valami hasonlóról lett volna szó, a transzilvánizmus minden bizonnyal maradandó hatást gyakorolt volna a magyar irodalom egészére is. Ez azonban nem következett be, mert a mai magyarországi irodalom kifejlődését bizvást el lehet képzelni a transzilvánizmus nélkül is. De fordítva már nem áll a tétel. Ezt a tényt a transzilvánizmus természetesen még nem vehette észre s így megbocsátható, ha önmagát új irodalmi mozgalomként kezelte, holott az volt egyik legfeltűnőbb tévedése.

Ez a tévedés azonban nem jelentett semmit, hiszen mithoszról volt szó. Súlyosabb kifogás, hogy ez a transzilvánizmus nélkülözi az eredetiséget. Kétségtelen, hogy az »erdélyi liberális szellem« a nyugati szellemiség gyümölcse. Protestáns teológusok, francia és angol könyveket olvasó emberek, főurak és utazó kereskedők hozták magukkal a »bérces Erdélybe« Nyugat lehelletét. De akkor miért nevezzük ezt »erdélyi szellemnek«, vagy »transzilvánizmusnak«, mikor helyette ugyanazt a tartalmat megkapnók a humanizmus, vagy az európaiság elnevezésében is? A transzilvánizmus megalkotói csak Magyarország felé tekintettek, mikor útnak indították ezt a viszonylagosságot kifejező jelszót, de megfeledeztek arról, hogy a jelszó tartalmát ők is máshonnet vették. Mint a milléniumi kereskedő, aki a Bécsben készült tulipántos árúra büszkén írta ki »Magyar Ipar«, úgy neveztük el mi is »transzilvánizmusnak« azt, amit idegenből kaptunk ajándékba. Az ilyen újra-keresztelések azonban megváltoztathatják az eszme családi állapotát, de szívet, tüdejét, vérét, egyszóval fizikai mivoltát nem! Ezt Kuncz Aladár is igen jól tudta, hiszen »Erdély az én hazám!« c. írásának végső értelme az, hogy erdélyinek lenni annyi, mint európainak lenni.

A transzilvánizmus hirdetői azonban a tétel igazolására két tudományos színezetű érvet, helyesebben két tudományt vonultatnak fel. Az egyik a földrajz, a másik a történelem. A transzilvánisták szerint lehetetlen, hogy Erdély természetileg zárt és egységes földterülete semmi hatást se gyakoroljon az ottlakó népek szellemi alkatának kifejlődésére. Sőt mi több: Erdély zárt gazdasági rendszer is, ami feltétlenül kialakít valami közös szellemi magatartást.

A környezet hatása az élőlényre nagyon meggyőzően hangzik. Hiszen látszólag kézzelfoghatóan érzékelhetjük növényeken és virágokon, szárnyasokon és emlősökön. Raoul Francé szintén a fizikai környezetet

tartja az élőlény legfőbb kialakítójának. Taine saját környezet-elméletével szintén a transzilvánista elmélet-teremtők rokonának tekinthető. Nos, az erdélyi föld, a »havas«, a fű, a fa, a víz oly erősen és legyőzhetetlenül hatott az erdélyi népekre, hogy közöttük és bennük kialakult egy sajátos és minden mástól különböző szellemi jellegzetesség.

Kár, hogy a természeti befolyások nyomán kialakuló külön erdélyiség kérdését nem a megfelelő szaktudomány művelői vizsgálták. A műkedvelő tudósok, vagy a tudóskodó műkedvelők ugyanis rendszerint nem szolgáltatnak perdöntő bizonyítékokat. A környezetnek, vagy a gazdasági szervezetnek az emberi szellem kialakulására gyakorolt hatását kinek sincs szándékában tagadni. De a biológia, vagy a szorosabban vett embertan mai tudósai szerint e hatásnak *kétségtelen* feltételezése, vagy döntő voltának *feltétlen* állítása minden esetben tudománytalan. Tudjuk, hogy a környezet hat az emberre, de hogy miként, milyen irányban, milyen mértékben hat rá, az teljesen kétséges. Az erdélyi tájnak az »erdélyi szellem« irányában működő hatása nem tény, hanem – kétségtelenül szép és kívánatos – vágyálom, ami a legközönségesebb bizonyító kísérlet nyomán is szétfoszlik. Mert ha jól körülnézünk, Erdély nem is olyan zárt földrajzi egység, tájai roppant változatosságot mutatnak s kíváncsi vagyok, hogy milyen közös »erdélyi« vonásokat fedezünk fel egy brassói szászban és egy sepsiszentgyörgyi székelyben, holott a két város csak harminc kilométerre van egymástól. A transzilvánisták módszere durva dedukció volt, ahol az elmélet született meg először és az empiria meglehetősen háttérbe szorult. Mert ha empirikusan jártak volna el, akkor a *fizikai* környezet mellett mindenesetre fel kellett volna fedezniük a *társadalmi és szellemi* környezetet is, amelynek befolyása legalább olyan nagy, ha nem nagyobb, mint az előbbié.

A transzilvánisták szerint ez utóbbi hatás nyomait a történelem vitathatatlan világossággal mutatja. Történelemmel bizonyítani azonban mindig veszélyes dolog. A tudományok lépcsőzetének legalsó fokát a leíró tudományok foglalják el s a történelem talán sohasem fog túljutni ezen a fokon. A történelem azonkívül nem annyira *tényekből*, mint inkább *eseményekből* áll s az események tudományos tényé váló átváltoztatásában a legfőbb szerepet mindig a történetíró céljai, vagy alanyi elfogultságai játsszák. Nehéz lehet tárgyilagos történelmet írni, de amíg csak az események hű visszaadására törekszünk, ez a kísérlet kecsegtethet némi sikerrel. Mihelyt azonban az eseményeket »magyarázzuk«, a tényekből következtetéseket vonunk le, sőt »tanulságokat« mérítünk, a mű tudományos hitele zuhanva esik a zérus felé.

Jóelőre óvatos bírálattal kell fogadnunk tehát a transzilvánizmus történelemmel bizonyító kísérleteit. Különösen akkor indokolt az óvatosság, ha a történelmi események nem mint az okfejtés láncszemei, hanem mint hasonlatok és megfelelések szerepelnek. Ez a módszer indokolt egy történelmi regényben, ha az író művészi szándékok vezérlik,

de elvetendő, ha csupán egy előre elkészített – esetleg politikai – elmélet »bizonyítékául« szolgál. Shakespeare nyugodtan mellőzhetné királydrámáiban a »történelmi hűség« babonáját, mert nem történelmi színművet, hanem csak egyszerűen drámát írt. De az, aki történelmi regény ürügye alatt tételeket akar igazolni, könnyen eshetik az események önkéntelen meghamisításának bűnébe.

Lehetséges, hogy az elmúlt évszázadok folyamán Erdély önálló államisága kifejlesztett bizonyos »erdélyiséget«, aminek vissza kellett tükröződnie az itt lakó magyarságon. De vajjon ennek a politikai öncélúságnak hatása nem korlátozódott-e csupán egy szűk körre, arra a szűk körre, amelynek vezérlő szerepe mindinkább csökkenőben van? Az önálló Erdély vezető rétegeit mágnások és nemesek alkották. Ezek csakugyan érezhették a magyarországi vezetőktől való különbözőséget. De vajjon micsoda különbséget érezhetett a nép, amelynek nem volt módjában politikai ízű megkülönböztetést tennie? Ha a székely más, mint a magyarországi nagybirtok mai zsellérje, ennek oka vajjon nem a tulajdon birtoklásának különböző módja? (ami ugyan gazdasági tény, de nem valami különösen »erdélyi« gazdasági tény!). Ettől függetlenül azonban talán mégis van valami igazság a tételben. Csakhogy a múlt eseményeinek bizonyos csoportjából még nem lehet vitathatatlan következtetéseket levonni. A középkori olasz városok szörnyű harcokat vívtak egymással, de ma ezt senkisémmel hozza fel érvül pl. egy »firenzei irodalom« megalapítására s ha nem csalódom, Meschendörfer híres és hírhedt regénye szintén csak a német irodalomhoz számít, amit a címe is pontosan igazol: »Die Stadt im Osten« (ahol a »keleti« jelző a nyugatra fekvő Németországgal való viszonyt jelzi). A múlt tényei a jelen tényeit nem befolyásolják, csak éppen összefüggésben vannak velük. (Ez az állítás egy történelmi indeterminizmus kezdete lehetne!) És egy százéves kihagyás egészen más irányt adhat annak a szellemiségnek, ami egykor külön erdélyinek érezte magát, de ami ezt az érzést most már nem szellemi okok befolyása következtében nem felébreszteni akarja magában, hanem újból kitalálni.

Mégegyszer hangsúlyozom azonban: a törzsországgal való viszonyban csakugyan lehetne talán »erdélyiségről« beszélni. De a transzilvánizmus mithosza csak akkor lehetne elfogadható igazság, ha ez az erdélyi bélyeg (amelynek egyetlen megfogható jele az »erdélyi liberális szellem«) felfedezhető volna valamennyi erdélyi népen. A transzilvánisták szerint a bizonyítékok egész tömege áll rendelkezésünkre. Szerintünk semmi bizonyíték sincs erre, sőt ellenbizonyítékok vannak.

A transzilvánisták megint a történelemre hivatkoznak, ami szerint a sok száz, sőt talán sok ezer éves együttélés egymáshoz hasonló lelki magatartást váltott ki Erdély népeiből. A történelem azonban sajnos azt mutatja, hogy Erdélyben a népek nem egymás *mellét*, hanem mindig egymás *fölött*, vagy egymás *alatt* éltek. Mindenekelőtt legyünk tisztában azzal, hogy amikor Erdélyben a »három nemzetről« beszéltek, a

román nem szerepelt az elnevezésben. Az egykori három nemzet nem azonos a mai három nemzettel (eltekintve attól, hogy ma csak egy nemzet van: az uralkodó). A múltban a románság mindig számon kívül maradt. A szász nemzet némileg már inkább a másik kettő mellett élt, már amennyiben ilyen egymásmellettségnek lehet tekinteni egy ház lakóinak helyzetét, akiknek szobái nem közlekednek egymással. Az ilyen lakók legfeljebb a házirend közösségében találkozhatnak, de szellemi közösségről köztük beszélni nem lehet. Az alagsor lakóiról nem is szólhatunk, hiszen maguk a felsőbb lakások elfoglalói sem vettek róluk tudomást. A transzilvánisták eszerint olyasvalamit állítottak, hogy noha a lakók között különösebb kapcsolatok nem jöttek létre, mégis a ház falaiból kisugárzó mithikus erők folytán ezek egyformán kezdtek gondolkodni. Ez talán így van, de roppant valószínűtlenül hangzik.

A közvetlen tapasztalat viszont arra tanít, hogy a háború előtt a románok nem voltak transzilvánisták, hanem egyszerűen irredenták. Ha jogokat követeltek maguknak, ezt sohasem mint erdélyiek, hanem mint románok tették. A szászok ugyan lelkesen énekelték a »Siebenbürgen Land des Segens« andalítóan szép dallamát, de ezt a dalt csak magukra vonatkoztatták. Egyidőben és egyesek csakugyan éreztek holmi transzilvánista megrezdüléseket, de a Teutsch-féle történelmi könyv sehohsem emlékszik meg arról, hogy a szászok legelső sorban erdélyiek volnának. A szász nép mindig az öntudatos gyarmatosító szerepét játszotta Erdélyben. Ha valaki kételkedik ebben, akkor olvassa el Heinrich Zillich »Zwischen Grenzen und Zeiten« című regényét, ami Erdélyről szól ugyan, de nem »erdélyi« módon. És olvassa el Meschendörfer már említett könyvét is. A főhatalom változása után az erdélyi románság »transzilvánizmusáról« talán felesleges beszélni. Tudatosan sohasem is voltak transzilvánisták és öntudatlan transzilvánizmusukról nincs bizonyíték. A szászok viszont hamarosan bebizonyították azt, hogy a közlekedő edények törvénye rájuk nem az erdélyi más népekkel, hanem anyaországukkal kapcsolatban hat. Luther tanítása annakidején észvesztő gyorsasággal jutott el a brassói Honterushoz (íme, mire tanít a történelem!), Hitler tanítása pedig korunk hírközlő eszközeinek fejlettsége miatt még gyorsabban. Ma már nem erdélyi szászokkal állunk szemben, hanem az Auslanddeutschtum egyik öntudatban legerősebb részével. Ez a történelmi tény minden ábrándnál hangosabban beszél.

A transzilvánizmus legnagyobb baja az volt, hogy kitalálói, kevés kivételtől eltekintve, nem voltak tisztában az erdélyi szászok lelki berendezésével és egyáltalán nem ismerték a románságot, hiszen saját bevallásuk szerint nem is tudtak románul. Ezzel pedig állításaik és érveik alapja dől meg. Transzilván jellegzetességeket felfedezni olyan művekben, amelyeket nem értünk és olyan emberekben, akikkel nem tudunk szóbaállni – feltéve, ha ők akarnak, vagy akartak egyáltalán szóbaállni velünk – szinte-szinte közel jár az irodalmi, tudományos és politikai meggondolatlanság határaihoz. De vádolni ezért senkit sem lehet.

A transzilvánizmust nem tudományos vizsgálódások szülték, hanem egy vágyalom, amihez csak később keresünk tudományos színezetű bizonyosságot. Ez a fordított módszer nagyban csökkentette a tétel érvényességét, de ha a mithosznak kellő visszhangja támadt volna, nem befolyásolta volna a hatást. Csakhogy a jelszó visszhang nélkül halt el az erdélyi tájon s fura torzulattal verődik mostanában vissza egyéb magyar nyelvterületekről.

A költő természetesen néha a jövőbe lát. Ha tehát kimond valamit, az nem szükségképpen létezik a jelenben. Ha mithoszt teremt, annak igazolása sok esetben nem a múlt, hanem a jövő. Ilyenformán a transzilvánizmus mithoszának irodalmi kifejezése szintén várhatja a jótékony jövőt, amely az áldozatnak értelmet ad és az elesettet felmagasztalja. A jövő egyetlen működése természetesen roppant kétséges. Petőfi például azt hitte, hogy a világszabadságért esik el a harcmezőn, noha vannak ellenkező példák is. A transzilvánizmus (a Kuncz Aladár transzilvánizmusa, ami szerint Erdély Európa), tehát mitsem vétkezett volna, ha irodalmi síkon marad. Valóban az irodalom számára nehezen lehet elképzelni nagyobb és nemesebb mozgató erőt, mint a humánus. Még akkor is, ha ez a humánus a közvetlen környezetben nem található. Az irodalomnak talán így van értelme a művészin túl is.

A transzilvánizmus vétke azonban a telhetetlenség volt. Nem elégedett meg egy irodalmi jelszó hirdetésével, hanem épen a tudományos igazolás vágyában általános jelenségnek igyekezett feltüntetni saját magát. Mint ilyent a legkönnyebben megközelíthető s a legnehezebben ellenőrizhető területen, a politikában igyekezett alkalmazni. Mentségéül szolgál az a körülmény, hogy a főhatalomváltás első éveiben szinte csak az írókra hárult a politikai gondolat hirdetése. Ők azonban a példa-mutató szerepét összetévesztették a közvetlen politikai cselekedettel (és olyan könnyű, szinte sorsszerű volt ez a tévedés!) és előállott az a különös helyzet, hogy az irodalmi mithosz emelkedettségét és szépségét alkalmazták ott, ahol alacsonyabb értékű, de jól kigondolt politikai terv szerint kellett volna eljárni. A lövészárkokban csúnyán, de gyakorlati módon felöltözött és felfegyverkezett katonák lapultak, velük szemben a nyílt mezőn görög istenszobrokhoz hasonló emberek készültek – dehogyis csatára, legfeljebb vitára. Persze, hogy menthetetlenül elbuktak. Az írónál lehet erény a valóság semmibevevése, a politikusnál soha. Az író-politikus kereszteződés pedig nem mindig hoz létre Kemény Zsigmondokat.

Pedig sok jel mutat arra, hogy a transzilvánizmus elsősorban csakugyan nem irodalmi, hanem politikai fogalom volt. Olyan politikai felfogást tartalmazott azonban, ami nem számolt a kézzelfogható valósággal. Nem látta meg például azt, hogy a mai erdélyi magyarság nem az erdélyi társadalmi közösséget alkotó népek teljesjogú tagja, hanem Romániának egyik kisebbsége. Ez a vakság természetesen politikai roman-

tikát eredményezett. Sajnos a körülmények nem engedik meg e politikai romantika eredetének és céljainak kimerítő vizsgálatát. Kénytelen vagyok tehát minden indokolás nélkül megállapítani, hogy az így értelmezett transzilvánizmus szintén csak befejeződés és nem kezdet, egy olyan körnek végleges lezárulása, ami minden folytatást kizár. Ebben a tulajdonságban az irodalmi és a politikai transzilvánizmus találkoznak.

Maguk a művek, a transzilvánizmus rejtett hordozói alig igazolnak valamit. Művészi szempontból nem jelentenek újítást a törzsország irodalmával szemben. Sőt bizonyos mértékben csökkent is a színvonal, mert a cél az első időkben nem a művészi szép kialakítása volt. Hiányzott ugyan egy Kazinczy, helyette azonban a különböző lapok és folyóiratok szinte naponta üdvözölték az új műzsáfiaikat, akiknek lantján a magyar nyelv szólalt meg kissé döcögősen, kissé műkedvelő-módra, de ami fő: lelkesen és magyarul. A transzilvánizmus azonban nem is akart művészi forradalom lenni. Mélyebbre igyekezett szántani, tartalmi újítást kívánt. Ebben a célkitűzésben pompásan találkozott az erdélyi élet minden ágazatát befónó új szellemiség követelményeivel, de irodalmi szempontból kevés eredménnyel dicsekedhetett. Azt, hogy mi az »erdélyi mű« még ma is csak területi, tehát teljesen külső és az irodalommal semmi szerves kapcsolatban nem lévő tényezők alapján lehet meghatározni. Ez a meghatározás azonban semmi különöset sem jelent, mert nem fajilag különít el, hanem legfeljebb egy változatot jelez. Ilyen meghatározási módszerrel csak a mű származási helyét jelöljük meg, de lényegről semmit sem mondunk. De ha így volna, nyugodtan beszélhetnénk dunántúli, szatmári, pécsi, vagy marosvásárhelyi irodalomról is. A transzilvánizmus tehát legyőzhetetlen ellentmondást tartalmaz, mert noha lényegi és tartalmi újítás szeretett volna lenni, megkülönböztetésének egyetlen és lehetséges jellemvonása végül is csak külsőségekből állott össze. A transzilvánizmus sodrában kialakult művek *benső* különbsége túlságosan elmosódott ahhoz, hogy belőle bárki is levezethesse a transzilvánizmus valódi létezését. Az erdélyi gondolat nem egyéb, mint a humánus, vagy Európa és ez senkit sem jogosít fel külön »erdélyi vonások« keresésére.

Igaz: gyakran emlegették és emlegetik az erdélyi művekben megnyilatkozó etikai magasabbrendűséget. Az etikai magasabbrendűség, vagy talán a hivatástudat egy különösen megkapó formája irodalmi és művészi szempontból nem mindig teljesértékű dicséret. De még ha így is volna: az etikai magasabbrendűség nem olyan *egyedi* tulajdonság, amit az erdélyi műveken kívül máshol nem fedezhetnénk fel. Nagy a gyanúm, hogy ezzel a megkülönböztetéssel a magyarországi úgynevezett »konzervatív« irodalmi körök igyekeztek kijátszani az erdélyi irodalmat a »nyugatos« irodalom ellen, holott az előbbi az Ady-nemzedék irodalmának közvetlen folytatója és lezárója. A hivatástudat veszedelmes dicséretét pedig jobb volna elhallgatni. Manapság barnában vagy vörösben mindig a hivatástudatot vizsgálják először és a művészetet

másodszor, vagy soha. Hivatástudattal sokan bírnak, írók kevesen vannak.

Érvek és ellenérvek természetesen nem befolyásolhatják a transzilvánizmus hívóit, hiszen hitükhöz nem logikus úton jutottak. Jelszót alkottak maguknak, amihez észokokkal hozzáférni alig lehet. Aki azonban kikerül a mithosz vonzóköréből, az többé már nem hisz, hanem meggyőzést kíván. És ha nem győzetik meg, számára meghal a mithosz.

A transzilvánizmus is megfutotta pályáját. Körülötte harcok zajlottak, ellenségek csoportosultak és védők tömörültek. Hosszú ideig tartott a küzdelem, egyszerre azonban elült. Úgy látszott, hogy a mithosz diadalmaskodott, bevonult a magyar irodalomba, alkotórésze lett egy közösség gondolatvilágának. Most is hivatkoznak rá, emlegetik az »az erdélyi gondolatot«, de olyanformán, mint egy régen bebizonyított igazságot, amire ma már csak hivatkozni kell.

De a mithosz körül a csend mindig gyanús. A mithosz akkor él és lobog, ha zsarnokai és vértanúi vannak. Mihelyt a forradalmi eszme diadalmaskodik, megkezdődik a felbomlás. A transzilvánizmus körül ásitó csend sem az élet jele. Már akkor is kellett volna érezni ezt, amikor az erdélyi irodalom »hőskora« után a hőskor nemzedékénél egy árnyalattal fiatalabb, de voltaképpen hozzájuk számító írók jelentkeztek.

Ez a jelentéktelennek tetsző körülmény felébreszthette volna az apostolokat és tanítványokat szendergésükből. Közvetlen időbeli közelségben, szinte a transzilvánizmus védőszárnyai alatt egészen más szellemisség kezdett kialakulni. Pedig egy élő és ható jelszó, vagy eszme nem könnyen adja át helyét a rákövetkező újnak. Ha a transzilvánizmus kezdete lendület lett volna és nem befejezés, akkor kimúlása egyúttal egy következő korszak kezdete is lett volna. Ez a mithosz azonban hirtelen veszítette el varázserejét, egyszerűen eltűnt. Eltűnt az égboltozatról, mert nem maga a nap volt, hanem csak annak sugárzó képmása, ami pár pillanatig még tétovázik a nyugati szemhatáron, mielőtt hirtelen a semmibe foszlanék.

Ez a tény természetesen nem érinti egykori érvényességét, csak épen használaton kívül helyezi, mint valami elavult fegyvert. Az erdélyi irodalom folytonossága tudniillik nem szűnt meg, nem záródott le a hőskor nemzedékének irodalmával. Ilyesmit olyan valaki képzelhet, aki csak saját tetteit és eszményeit ismervén el érvényesnek, átkot és kiközösítést kiált mindenkire, ha másképp cselekszik. Az Erdélyben írt irodalom folytatói azonban az eddigi tapasztalat szerint az »erdélyi« jelzőt legfeljebb csak helyhatározói értelemben hajlandók használni s távol állanak attól, hogy ennek a jelzőnek műveikre való vonatkozásban bizonyos mithikus, vagy megkülönböztető erőt tulajdonítsanak. Lehet vitatni a fejlődésben lévő és most jelentkező újabb írók tehetségét vagy tehetségtelenségét, ez végeredményben az értékelés dolga. Ellenben két ténnyt letagadni nem lehet: először, hogy vannak, akik írnak, másodszor, hogy

műveikben, vagy egyéb megnyilatkozásaikban a transzilvánizmus mithoszvilága nem szerepel.

Minden bizonnyal korai volna a most jelentkező új írók szellemi összetevőit kutatni. Ehhez nincsenek és nem is lehetnek még pontos adataink. De ha a főhatalomváltást követő időben kialakult erdélyi irodalom az Ady-nemzedék irodalmának kivirágzása volt, ha most Tamási műve szoros rokonságot tart az új népiséggel, akkor talán az Erdélyben ma szóhoz jutó és hangot kereső írók szintén a törzsirodalom eszméi és formái szerint tájékozódnak. Ez rendjén is van, hiszen nyilvánvaló, hogy huzamosabb ideig tartó indításokat és döntő lökéseket mindig csak a törzsirodalom adhat. Mindez persze ma még alig igazolható sejtés. Hiszen az írók – ha írók! – nem »tájékozódni« és jelszavakat tudatosan megvalósítani, hanem írni szoktak. Az »alapeszmét« később fedezik fel a műben, rendszerint az író megkérdezése, sőt beleegyezése nélkül.

Tehát bizonytalan, hogy ezekben a most felbukkanó művekben mi *van*. De bizonyos, hogy mi *nincs*! Nincs meg bennük a transzilvánizmus jelszava, amit pedig meg kellene találnunk, ha még ma is hangoztatható volna. Csakhogy ez a mithosz úgylátszik teljesen elenyészett. Nyomai talán láthatók még itt vagy ott, de régi nagysága már a múlté. Egykori jelentőségének felkutatása pedig az irodalom történetíróira vár.

I. SZEMLÉR FERENC